

Az 1795-ben kivégzett magyar jakobinusok hamvainak eltemetése 1960-ban

A magyar jakobinus mozgalom vezetőit, Martinovics Ignácot, Hajnóczy Józsefet, Laczkovics Jánost, Sigray Jakab grófot és Szentmarjay Ferencet 1795. május 20-án végezték ki a budai Vérmezőn. Június 3-án követte őket Óz Pál és Szolártsik Sándor. Holttestüket titokban, éjjel, ismeretlen helyen jeltelen sírba földelték el. Ahogy Kazinczy Ferenc írta a *Fogságom Naplójában*: a holttesteket „kivitték a Buda megett emelkedő tetőkre. Senki sem tudja, hol fekszenek.”³⁰⁶

1914 legelején Gárdonyi Albert főlevéltáros a Fővárosi Levéltár iratai között Hainiss Frigyesnek, Buda város mérnökének egy 1810. január 19-ről keltezett jelentésére bukkant, amelyhez egy térképvázlat volt mellékelve. Ezen a budai, egykor polgári, 1797 óta katonai temető melletti területen (a mai Budakeszi út és Kútvölgyi út által bezárt szögben) hét kereszttel jelezte azt az általa „jakobinus domb”-nak nevezett helyet, ahol a kivégzetteket elföldelték. A főváros tanácsa 1914. április 21-én határozatot hozott, hogy az említett területen kezdjék meg az ásatásokat.³⁰⁷

Az ásatások tudományos irányításával és felügyeletével Bartucz Lajos antropológust, egyetemi tanársegédet bízták meg. A munka 1914. április 19-én indult, és május 20-án (a kivégzések 119. évfordulóján) találtak rá az első sírra, majd sorban a többire is. A személyenként külön-külön koporsóba rakott csontvázakat június 26-

³⁰⁶ Benda, *A magyar jakobinusok iratai*, III. köt., Budapest, 1952, 316. old. A *Magyar Hírmondó* 1795. június 9-i számában csak annyit közölt, hogy a holttesteket nem a temetőben földelték el: „a megöletteknek testeik... a polgári temetőn kívül temették.”

³⁰⁷ Az itt és a következőkben elmondottakról részletesen beszámol Bartucz Lajos tanulmánya: A magyar jakobinusok exhumálása, in: *A magyar jakobinusok emlékezete*, Budapest, 1919, 59-100. old. – A fővárosi tanácsban ebben az időben a szociál-demokraták voltak a hangadók (így a Szabó Ervin baráti köréhez tartozó Wildner Ödön, továbbá Benedek Dezső, Vázsonyi Vilmos és mások), akik a kivégzettekben politikai törekvéseik előfutárait tisztelték. A tanácsi előterjesztést Bródy Ernő tette, és többek között ezt írta: „Ha valóban bizonyul e felfedezés: az utókor méltó módon róhatja le háláját és kegyeletét vértanúhálált szenvedett nagyjaival, a demokrácia első magyar apostolaival szemben, akiknek emlékezetét az 1848-iki örök dicsőségű törvényhozás tagjai megihletett alakban felújítottak.” (Bartucz 1919, 60-61. old.) A magyar jakobinusok megítélésének egymással élesen szemben álló ekkori nézetkülönbségeire lásd Benda Kálmán: *A magyar jakobinus mozgalom története*, 1957, Budapest, 88-90. old.

án a Károly körút (ma Tanács körút) 15. szám alatti, a főváros által bérelt helyiségbe szállították. Bartucz Lajos itt végezte el a csontok megtisztítását, a töredékek összeragasztását és a tetemek azonosítását. Július 15-én az egyenként becsomagolt, kulccsal lezárt és lepecsételt tölgyfaládákba zárt tetemeket Bartucz átadta Tóth-Szabó Pál helyettes főlevéltárosnak, hogy azokat „az ünnepélyes eltemetésig leendő megőrzése végett” a Fővárosi Levéltár egyik „tűzmentes helyiségében” helyezték biztonságba.³⁰⁸

Időközben 1914. július 9-én a főváros közgyűlése határozatban mondta ki, hogy „Martinovics Ignác és vértanútársainak földalatti maradványait” azon a helyen, ahol eddig nyugodtak, „méltó módon eltemeteti”, részükre sírboltot és „megfelelő sír- emléket” építtet, emlékkönyvet ad ki, továbbá mozgalmat indít „a vértanúk emlékét hirdető szoborműnek a székesfőváros belterületén való létesíthetése céljából országos gyűjtés megindítása iránt”, és erre a célra a maga részéről 30 000 koronát szavaz meg. A határozatot felsőbb jóváhagyásra fölterjesztették a belügyminiszterhez.³⁰⁹

Néhány nap múlva azonban közbeszólt az első világháború. A fővárosi közgyűlés 1914. október 7-én kimondta, hogy a július 9-i közgyűlési határozatot továbbra is érvényesnek tekinti, de végrehajtását „függőben tartja”.³¹⁰ Gárdonyi Albert megírta az emlékkönyv számára a magyar jakobinus mozgalom történetét, és Bartucz Lajos elkészítette a csontok azonosításáról szóló tanulmányát. 1917. november 19-én a fővárosi tanács intézkedett az emlékkönyv nyomdai munkálatainak megkezdéséről,³¹¹ és nem egészen másfél év múlva, 1919. március elsejei keltezéssel meg is jelent *A magyar jakobinusok emlékezete* címen. Ahogy a „Főváros Tanácsa” aláírással közölt előszóban olvassuk: „A megtalált hamvak méltó elhelyezése s a vértanúk emlékének megőrkítése érdekében felmerült tervek megvalósítását a világháború lehetetlenné tette. Most azonban hozzáfoghatunk kegyeletünk méltó lerovásához. Egyelőre az emlékművet adtuk ki... Azon vagyunk, hogy a hamvak ünnepélyes elhelyezését s a sírhely méltó megjelölését is mielőbb végrehajtsuk.”

A fővárosi tanács 1919. február 7-i ülésén az 1914. évi határozatra hivatkozva újra elővette a temetés és az emlékmű felállításának ügyét. Elrendelte a Budakeszi út és a Kútvölgyi út közötti háromszögben történő temetkezési hely rendbetételét, és az ott felállítandó emlékműre tervpályázat kiírását. Minderre az 1919. évi költségvetésből 200 000 koronát szavazott meg. Ugyanakkor, mivel „ez a kegyeleti kötelezettség egyaránt terheli az országot és a fővárost”, a szükséges összeg másik felét,

³⁰⁸ A hamvak átadására: Bartucz 1919, 161-163. old.

³⁰⁹ A közgyűlést megelőző július 3-i tanácsülésen Wildner Ödön tanácsos így körvonalazta a főváros elképzelését: A hamvakat „ércszarkofágban, hétszegletes, hétfülkés mauzóleumban kívánják elhelyezni, lejáróval és körül emlékművel, modernizált empir stílusban, hét oszloppal, körül hét maradandó fával, esetleg ciprussal vagy jegenyével.” – Vázsonyi Vilmos (aki hozzászólásában kiemelte, hogy „hosszú éveken keresztül ápolta Martinovics és társai kultuszát, s mielőtt a csontok megkerültek volna, már kiásta az emléküket”) azt javasolta, hogy a mauzóleum a Kerepesi temetőben kerüljön felállításra „Kossuth, Deák, Batthyány mellé”. Voltak, akik a Vérmezőt vagy a Szabadság teret ajánlották. Végül abban maradtak, hogy épüljön egy mauzóleum (sírbolt) a temetkezés helyén, és egy emlékszobor, valahol a főváros központjában. *Fővárosi Közlöny*, 1914, 54. sz., 2025-2026. old.; közli Bartucz 1919, 164-166. old. is.

³¹⁰ Az 1914. október 7-i fővárosi közgyűlés 1665. sz. határozata. – Itt mondok köszönetet Jászay Gabriellának, aki a levéltári kutatásban segítségemre volt.

³¹¹ Budapest Főváros Levéltára. Gárdonyi Albert irathagyatéka. IV. 1418. D. 52. 4. sz. irat.

200 000 koronát a magyar népköztársaság kormányától kérték, ahogy a Berinkey Dénes miniszterelnökhöz írt levél indokolásában olvassuk: A magyar jakobinusok „alapvető és úttörő munkát végeztek a magyar demokrácia és a népköztársaság kifejlődése érdekében. Nem találhatnánk tehát kedvezőbb időpontot a nemzet vértanúhalált halt nagyjainak méltó módon végleges nyugalomra való helyezésére, mint a maít.”³¹²

Berinkey miniszterelnök minden bizonnyal kézhez kapta Bódy Tivadar polgármester levelét, intézkedésre azonban már aligha maradt ideje, 1919. március 31-én távozott a miniszterelnöki székből. Az elkövetkező hónapokban viszont a politikai és katonai események minden más háttérbe szorítottak.

A vértanúk hamvai, a lepecsételt ládikákban ott maradtak a Fővárosi Levéltárban. De meddig? Amikor a magyar jakobinus mozgalom történetével foglalkoztam, az 1950-es évek elején már hiába kerestem őket, és senki sem tudott felvilágosítást adni, hogy mi lett velük. Bartucz Lajos is csak annyit mondott nagy keserűséggel, hogy valamikor az 1920-as években – amikor már nyilvánvalóvá vált, hogy a Horthy-korszak politikai rendszere nem kívánja ünnepélyes temetésben részesíteni az 1919-es kommunizmus előfutárainak tekintett jakobinusokat – a hamvakat kivitték a Kerepesi temetőbe, és ott berakták egy kriptába. Erről írt is valamelyik újság – mondotta –, de hogy melyik és mikor, arra már nem emlékezett. Ha Gárdonyi élne – tette hozzá –, bizonyosan többet tudna mondani minderről. Ő azonban már 1946-ban meghalt.

A hamvakat tartalmazó ládikák sorsára csak később, 1959-ben derült fény, amikor teljesen váratlanul előkerültek. Az 1929 után történetekre a Fővárosi Levéltár irataiból sikerült fényt deríteni.

1924. március 12-én Gárdonyi Albert főlevéltáros a fővárosi tanácshoz írt előterjesztésében kérte, hogy tűzzék napirendre a jakobinusok hamvai eltemetésének ügyét. Az előterjesztést nem ismerjük, és nincs tudomásunk róla, hogy foglalkoztak vele.³¹³

Valamikor 1925 őszén a főváros képzőművészeti bizottsága újra fölvetette a jakobinusok eltemetését. Beadványukat nem ismerjük, de azt tudjuk, hogy véleményezésre kiadták több ügyosztálynak és Gárdonyi Albertnek. Az általa a „Tekintetes Tanács”-nak írt előterjesztést meg is találtuk. Az 1925. november 3-án kelt iratban Gárdonyi elmondja, hogy ő már az előző évben ugyanezt javasolta. Megismétli az akkor írottakat „azon indokolással, hogy a hamvak a levéltárban még ideiglenesen sincsenek megfelelő helyen, s a halottak iránti köteles tisztelet is sürgetően parancsolja, hogy a hamvak eltemetésére vonatkozó közgyűlési határozatot végrehajtani méltóztassék.”³¹⁴

A fővárosi tanács 1926. március 11-i ülésén a következő határozatot hozta: „Úgy határozott, hogy Martinovics Ignácnak és vele egy időben kivégzett hat társának az

³¹² A fővárosi tanács 1919. február 7-i határozatának és Bódy Tivadar polgármester Berinkey miniszterelnökhöz írt levelének Wildner Ödön tanácsosa által írt fogalmazványa, továbbá a Végh Gyula műszaki tanácsosa által készített költségvetés: Budapest székesfőváros tanácsának iratai 24 113/1919. sz. alatt található. Lásd még Gárdonyi irathagyatéka i. h. 5. sz. irat. – Megemlítem, hogy már 1914-ben is Wildner tanácsos volt az, aki a fővárosnál leginkább szívén viselte a magyar jakobinus vértanúk eltemetésének ügyét.

³¹³ Említi Gárdonyi 1925. november 3-i, alább ismertetésre kerülő beadványa: a fővárosi tanács iratai 12 4107/1925. sz., található a 48 755. sz. alatt.

³¹⁴ Gárdonyi előterjesztése a már említett 48 755/1926. sz. alatt.

1914. évben feltalált hamvait, amelyek azóta a székesfőváros levéltárában vannak őrizet alatt, a halottak iránt érzett kegyeletnek inkább megfelelő módon helyezze el ideiglenesen addig is, amíg a hamvak végleges elhelyezése felől döntés történhetnék”, elrendeli, hogy a hamvakat „az eredeti ládában” helyezték el a Kerepesi temető egyik sírboltjában. A tanácsi X. ügyosztály lépjen érintkezésbe a temető igazgatóságával és a temetés „a sírbolt kijelölése után azonnal történjék meg”. A várható költségekre tízmillió koronát utal ki.³¹⁵

A fővárosi X. ügyosztály jelentése szerint a hamvakat tartalmazó ládikáknak a Kerepesi temető „bal 412. sz. nyolc személyes sírboltba való behelyezése 1926. augusztus 26-án megtörtént” minden ünnepélyesség nélkül.³¹⁶

Öt évvel ezután az ügyet újra felkavarta a *Magyar Hétfő* című lap 1931. január 26-i számának névtelenül megjelent közleménye (erre emlékezett közelebbi adat nélkül Bartucz Lajos): „A »hálás« utókor titokban ócska faládákban tette sírba a magyar szabadság vértanúit.” A cikk elmondja a vértanúk csontjainak 1914. évi megtalálásának történetét, és hogy a Függetlenségi 48-as Párt az egész nemzet bevonásával akarta a hamvakat eltemettetni, de ezt a tervet „a kommün megbuktatta”. A ládába zárt hamvakat a Fővárosi Levéltárban őrizték. A cikk tud róla, hogy 1924-ben előterjesztés ment a fővárosi tanácshoz (nem mondja meg, ki írta) eltemetésük ügyében. 1925-ben a tanács elhatározta, hogy a hamvakat eltávolítja a levéltárból, és 1925 nyarán „hét vagy nyolc úr” berakta a ládákat a temető egyik üres kriptájába. „Annyit a kegyelet és az emberség megkövetelt volna, hogy a vértanúk csontjait kiszéjék az ócska ládákból és koporsókba temessék el.”

A névtelen cikkíró tanúként megszólaltatta Gárdonyi Albertet, aki elmondta, hogy 1925 nyaráig kegyelettel őrizte a csontokat, és hogy a sírba tételről annak idején a sajtó is megemlékezett. Az ugyancsak nyilatkozó Bartucz Lajos pedig elmondotta, hogy az 1925. évi sírba helyezésnél („nem volt temetés”) hét-nyolcan voltak jelen, a főváros részéről két úr, a temető igazgatóságából néhányan és Gárdonyi.

A cikk összegezése: „Így végződött a Martinovics-féle összeesküvés végső akta 1925-ben a főváros tanácsának, mint a »hálás utókor« hivatalos képviselőjének rendelkezésére... A tanácsnak kötelessége, hogy jóvátegye ezt a kegyeletsértést.”

A főváros tanácsa az újságcikket 1931. február 24-én megküldte a tiszti főügyésznek és véleményét kérte, ami március 31-én készült el. Eszerint: „A közlemény tartalma, az iratokból megállapíthatólag a valóságnak megfelel.” Ezért legfeljebb a hozzáfűzött, a tanács becsületét érintő megjegyzések kifogásolhatók, de ezt nem javasolja, mert följelentés esetén a vádolt tényállás bizonyítását kérheti, s miután a tények a valóságnak megfelelnek, a bíróság mérlegelésén múlik, hogy azt kegyeletsértőnek találja-e vagy nem. Ilyen körülmények közt megfontolandónak ítéli,

³¹⁵ Uo. a 48 755/1926. sz. alatt. – A tanácsülési iratok mutatója szerint az ügygel az 1926. február 25-i tanácsülés is foglalkozott, a 26 340. számon azonban, ahol lennie kellene, semmilyen irat nincs.

³¹⁶ A sírba helyezésről szóló jelentés: uo. 48 755/1926. sz. – Miklós Imre 1959. április 10-én kelt, később említésre kerülő jelentése (lásd 13. jegyzet) erről ezt írja: „1926. augusztus 18-án de. 11 órakor a városháza levéltár melletti udvarába feltűnés nélkül beszaladt egy halottszállító zárt kocsi. Percek alatt felrakták a ládákat, s máris robogtak a Kerepesi temető bal 412. sírbolt mellé. Ott két hivatalos személy és öt arra ügyelgő bámész láttára gyorsan elhelyezték a temetőörök a hamvakat. Kész. Se koporsó, se dísztemetés nem volt.” Nem tudom, ezeket az adatokat írjuk honnan vette.

indítsanak-e büntetőeljárást. Célszerűbb lett volna egy helyreigazító nyilatkozat közlését kérni, mely a főváros intézkedésének ideiglenes voltát emeli ki – írta a főügyész –, erre azonban a törvény szerint csak a cikk megjelenését követő egy hónapon belül lett volna lehetőség.³¹⁷

Az újságcikk válasz nélkül maradt, a főváros semmit sem tett, az ügy teljesen fedlésbe merült.

1959 áprilisának első napjaiban ismeretlen, régi vágású úr keresett fel a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében, ahol 1956 októberének vége óta dolgoztam tudományos munkatársként: Miklós Imre nyugalmazott MÁV-főfelügyelő. Miután mentegetőzött, hogy ismeretlenként zavar, de Bartucz Lajos professzor bízatta, hogy jöjjön el hozzám, közölte, hogy megtalálta a kivégzett jakobinusok hamvait rejtő ládikákat. Izgatott kérdésemre, hogy hol és hogyan, a következőket mondotta el:

Évek óta járja a temetőket, hogy megállapítsa, történelmi nagyjaink (írók, tudósok, katonák, politikusok) hol nyugsznak. Mint a MÁV volt alkalmazottja, ingyen utazhat, így bejárta már az egész országot. Összebarátkozott a temetőőrökkel, a temetkezési munkásokkal, főként a fővárosban. Ezek az emberek jól ismerik a sírokat, sok mindenben segítették őt. Nemesgyszer név szerint kereste valakinek a sírját, s útbaigazították. Máskor általában kérdezte őket: nem tudnak valahol valami nevezetes személy sírjáról?

Több mint egy éve már, hogy a Kerepesi temető egyik munkása a következőket mesélte neki: Amikor 1953-ban a Magyar Gumigyárnak átadták a temető keleti sarkát, azok között volt, akik a ki nem váltott halottakat közös sírba rakták. Az egyik kriptában hét egyforma ládikát találtak. Kulcsra voltak zárva és le is voltak pecsételve, oldalukon pedig egy-egy név volt írva, mindegyik más. A nevekre már nem emlékszik, különben sem hallotta őket soha. Tanakodtak, mit csináljanak a ládikákkal, ezek mégsem lehetnek közönséges halottak, hátha valaki egyszer még keresi majd őket. A közös sír helyett tehát az új ravatalozó mögötti egyik kriptába rakták.

Ő a munkással együtt a jelzett kriptához ment, s meglátva a neveket: Martinovics, Laczkovics stb., rögtön tudta, kiket rejtenek a ládikák – bár akkor még sejtelve sem volt róla, hogy kerültek ide. 1914-es megtalálásukról már Bartucz Lajos tanulmányából értesült. Fel is kereste Bartuczot, és a vele történt megbeszélés alapján most azért jött hozzám, hogy tanácsot kérjen: mit kell tennie, hogy a jakobinusokat jeltelen sírjukból kiemelve ünnepélyesen eltemessék, és síremléket kapjanak.

Miklós Imre szavai felvillanyoztak, erre igazán nem számítottam. Hosszan beszélgettünk, és meggyőződhettem róla, hogy Miklós alaposan tájékozódott a magyar jakobinusok történetéről, ismerte az én forráskiadványomat, kutatott a Fővárosi Levéltárban is, elolvasott több más, általa kommunistának mondott munkát. Ez utóbbiak egy némelyikét le is szólta, mivel azok a „derék magyar hazafiakról” azt állítják,

³¹⁷ Mindkét irat és a *Magyar Hírlap* egy példánya a már említett fővárosi tanácsi iratok között 48 755/1926. sz. alatt. – Bizonyára erre az ügyészi véleményre támaszkodott Miklós Imre az előző jegyzetben említett följegyzésében, amikor ezt írta a *Magyar Hírlap* cikkével kapcsolatban: „Majdnem pörbe vonták érte.”

hogy forradalmárok voltak. Miklós Imre számára a forradalmár a lázadóval volt egyértelmű, és ezt a magatartást elítélte. Az ő szemében a magyar jakobinusok szabadsághősök voltak. Azt, hogy a feudális rendszer, a kiváltságok megdöntésével egy új politikai és társadalmi rendet akartak megvalósítani, nem vette tudomásul.

Mondottam neki, hogy a vértanúk hamvainak megtalálása minden magyar számára nagy öröm, ezt a kormányzat is értékelni fogja, hiszen a kommunista párt vezető személyiségei közül többen és többször kijelentették, hogy a jakobinusokban az általuk képviselt eszmék első előfutárait tisztelik. Bizonyos vagyok abban, hogy nagy és ünnepélyes temetést fognak számukra rendezni. – Kissé bizalmatlanul nézett rám, de nem szólt semmit. Én pedig csak később ébredtem rá, hogy abból, hogy valaki sok nemzedékkel előttünk élt emberekről elismerően nyilatkozik, még nem következik, hogy ünnepélyes temetéssel akar szavainak nyomatékot adni.

Csak hosszabb rábeszéléssel sikerült Miklóst meggyőzőnöm, hogy a jakobinus mártírokat nem lehet afféle társadalmi partizánakcióval eltemetni, és bármennyire bizalmatlan is a kommunista párt és az állam iránt („nem méltók arra, hogy közöljem velük, hol található a hamvak” – mondotta), ezt nélkülük nem lehet megvalósítani. Végül is azt javasoltam neki, hogy a hamvak megtalálásáról levélben tájékoztassa a Történettudományi Intézet igazgatóját, Molnár Erik akadémikust, aki a Magyar Történelmi Társulatnak is elnöke. Én majd figyelemmel kísérem az ügyet, és a fejleményekről tájékoztatom őt. Ezt elfogadta.

Molnár Eriknek beszámoltam a Miklós Imre által elmondottakról. Csodálkozva hallgatta, mindaddig azt sem tudta, hogy a jakobinusokat ismeretlen helyre temették, hogy 1914-ben megtalálták hamvaikat, hogy aztán megint szem elől vesztek. A beszélgetés végén azonban sikerült meggyőzőnöm, hogy a hamvaknak ünnepélyes temetést kell rendezni, és az ő kötelessége ennek a gondolatnak a Magyar Szocialista Munkáspárt vezetését megnyerni.

Miklós Imre levele április 10-én kelt, és 17-én iktatták a Történettudományi Intézet titkárságán. A rondírással, kézzel írt följegyzés ismertette a magyar jakobinusok kivégzését, a hamvak megtalálásának és azonosításának történetét, majd a hamvakat rejtő ládikák útját a Fővárosi Levéltártól a Kerepesi temetőbe, egészen mai helyükig. A följegyzés, amelynek történeti részében több tárgyi tévedés és elírás van, egy szóval sem említette írójának a ládikák földelésében és azonosításában való részvételét.³¹⁸

Miklós április 11-én hozzám írt levele viszont már részletes elgondolásokat tartalmazott a mártírok eltemetésére vonatkozóan. Talán nem érdektelen a néhol szenvedélyes hangú levélből egyes részeket idézni.³¹⁹

„A hóhérallossal levágott fejek koponyái, melyekben izzott egykor a Habsburg-háztól való megszabadulás szabadság-mozgalma, a lángoló magyar szíveiket körülölelő tört bordák és a káték másolásával foglalkozó kezek porladó csontjai, eddig bolygatlan sírjaikból kiemeltettek és a máig is tartó kálváriajárás szomorú útján bolyonganak immár 45 esztendő óta! temetetlenül. Ennek kell véget vetni a leggyorsabban.”

³¹⁸ Eredetije és az Intézetben géppel leírt másolata: a Történettudományi Intézet irattára 319/1959. sz. alatt. Itt mondok köszönetet Fekete Editnek, aki az intézeti levéltár iratait szíves volt számomra kikeresni.

³¹⁹ Az s.k. írt levél tulajdonomban.

Ezután a bevezetés után következik a teendők felsorolása. Ezek: „Megkeresni a kormány és a főváros vezető illetékeseit anyagi és erkölcsi támogatásért. Venni vagy talán erre a célra készíttetni 7 db erős koporsót. A Mező Imre úti központi temető (értsd: a Kerepesi temető) bejáratánál lévő kápolna mögötti új ravatalozó pinceraktárában lévő 45 év óta ide-oda hurcolt 7 ládából az Embertani Intézet (azaz Bartucz Lajos professzor egyetemi intézete) közbenjöttével óvatosan átrakni a hamvakat a megfelelő névfelírású koporsókba. Kijelölni a temető tágas helyén egy hétágú csillag alakú mauzóleum később felépítésére alkalmas terepet, és fejjel a központ felé, lábbal a csillagvég felé 7 sírt ásni és ebbe egyházi szertartással, meghirdetett napon, búcsúbeszédekkel örök nyugalomra helyezni őket.”

A levél további részében részletesen indokolta, hogy a temetést miért kellene egyházi szertartással végbevenni. Hozzátette: „Erről csak Önnek írok!”

A Történettudományi Intézet igazgatója, Molnár Erik még április 17-én engem bízott meg a jakobinusok eltemetésével kapcsolatos javaslat elkészítésével. Erről aznap értesítettem Miklós Imrét, jelezve, hogy mindenekelőtt szeretném magam is látni a hamvakat tartalmazó ládikákat, hogy személyesen is ellenőrizzem azonosságukat.³²⁰

Ez a szemle 1959. május 8-án ment végbe, a jegyzőkönyv szerint nyolc személy jelenlétében. Ezek az alábbiak voltak: a Történettudományi Intézet két megbízottja (Benda Kálmán és Vörös Antal), a Fővárosi Tanács Közmű és Szolgáltatási Osztályának vezetője és egy előadója, a Temetkezési Intézet igazgatója és egyik osztályvezetője, a temetővezető, valamint Miklós Imre ny. MÁV-főfelügyelő „indítványtevő”. A bizottság megállapította, hogy a lezárt ládák származása és a rájuk írt nevek azonosak a temetői jegyzőkönyvben olvasható, a kivégzett jakobinusok nevét tartalmazó névsorral. A bizottság a ládikákat nem bontotta fel, „az egyes csontvázak részletes azonosítását későbbi időpontban, arra hivatott szakember fogja elvégezni”.³²¹

Május 15-én adtam be Molnár Eriknek részletes följegyzésemet, amelyben ismertettem a hamvak hányatott sorsát, a május 8-án történt szemlével bezáróan. Majd így folytattam: „Mindezek után a népi demokratikus Magyarországra vár az a kegyeletes feladat, hogy a polgári haladásért és a nemzeti függetlenségért másfél századdal ezelőtt vértanúhalált szenvedett jakobinusok tetemeit annyi hányattatás után az irántuk érzett megbecsülést kifejezésre juttatva, ünnepélyes külsőségek közepette eltemesse és sírhalmukat emlékoszloppal jelölje meg.”

Ezt követően javasoltam, hogy a tetemeket ne a Vérmezőn, az egykori kivégzés helyén, hanem a Nemzeti Panteonná nyilvánított Kerepesi temetőben helyezték örök nyugalomra, mégpedig a kivégzés évfordulóján, május 20-án vagy június 3-án. Mivel ez az időpont közel van, javasoltam „az eltemetést és az emlékmű felállítását egymástól időben elkülöníteni, függetleníteni, nehogy – amint ez a múltban is történt – az emlékükre való várakozás miatt esetleg évekig késedelmet szenvedjen az elhantolás. A vértanúk minden haladó gondolkodású magyar és az egész ország halottai, ezért a temetés és az emlékmű ügyét a Párt és a Kormány kell, hogy kézbe

³²⁰ Másolat, intézeti irattár 322/1959. sz.

³²¹ A bizottsági szemle ügyében folytatott levelezés másolatai, továbbá a jegyzőkönyv egyik eredeti példánya: uo. 339/1959. sz. alatt. A levelek általam kézzel írt fogalmazványa és a jegyzőkönyv egy másik eredeti példánya tulajdonomban.

vegye. A temetés megrendezése június 4-ig sem időben, sem anyagiakban nem jelent megvalósíthatatlan feladatot. Egy bizottságot kellene létrehozni, melynek személyi összetétele olyan legyen, hogy a benne résztvevők neve is kifejezésre juttassa azt a megbecsülést, amelyet a mai Magyarország érez az emberi haladásért és a nemzeti függetlenségért vértanúhalált szenvedett magyar jakobinusok iránt. Meggondolandó, nem volna-e helyes és illő egy kisebb emlékművel megjelölni azt a helyet is, ahol a vértanúk 1914-ig pihentek jeltelen sírjukban.”

Az emlékbizottságba az alábbi intézmények bevonását javasoltam: „a Hazafias Népfront, Budapest Főváros Tanácsa, a Magyar Tudományos Akadémia, illetve a Történettudományi Intézet és a Magyar Történelmi Társulat”.

Följegyzésemet az alábbi három javaslattal zártam:

„1. A vértanúk hamvainak feltalálásáról és az ezzel kapcsolatban mozgalmuk történelmi jelentőségéről a sajtó útján tájékoztatni kell az országot.

2. A vértanúk tetemeinek a koporsóba való áthelyezésére Bartucz Lajos professzort kell felkérni, hogy a személyazonosságot még egyszer ellenőrizze.

3. Miklós Imre ny. MÁV-főfelügyelőnek, aki önzetlen fáradsággal kutatta fel a magyar jakobinusok földi maradványait, és akinek egyedül köszönhető, hogy a hamvak előkerültek, valamilyen formában adassék tudtul a Kormány elismerése.”³²²

Nincs nyoma, hogy Molnár Erik az iratot továbbküldte volna, az a valószínű, hogy csupán szóban tájékoztatta róla a Magyar Szocialista Munkáspárt egyes vezetőit. Amikor június közepe táján megkérdeztem tőle, van-e már valamilyen állásfoglalása az ügyben, azt felelte: nem megy az olyan gyorsan. Tudnia kell – tette hozzá –, hogy Rajk László ünnepélyes temetése óta a pártvezetőség ideges lesz, ha temetésről kell döntenie. Majd azt kérte, írjak egy újabb, most már rövidebb – legfőljebb két gépelt oldalas – följegyzést. Ez Marosán elvtárs számára kell – tette hozzá.

A rövidített följegyzést elkészítettem. A hamvak történetét csupán pár sorban ismertettem, a már ismert, konkrét javaslatok viszont változatlanul maradtak benne. Molnár Erik elolvasta, és csak ennyit mondott: Jó. De abból a mondatból, hogy „a magyar polgári forradalom hősei”, húzza ki a polgárit, mert félreérti – mármint Marosán György, akkor a Magyar Szocialista Munkáspárt politikai bizottságának tagja, a budapesti pártbizottság első titkára.

A módosított följegyzést Molnár Erik Orbán Lászlónak, a párt központi bizottsága tudományos és kulturális osztálya vezetőjének az alábbi kíséreléssel küldte meg: „Kedves Orbán Elvtárs, a jakobinusok ügyében készült följegyzést megbeszélésünk értelmében csatoltan megküldöm. 1959. június 22. Molnár Erik.”³²³

A pártközpontnak a temetéshez való elvi hozzájárulását jelezte, hogy még június 19-én Molnár Erik aláírásával Budapest Főváros Tanácsa elnökének is ment egy levél. A levél, amelyet én fogalmaztam, így szólt:

„A Történettudományi Intézet javasolta az illetékes szerveknek az első magyar köztársasági mozgalom vértanúinak, az 1795-ben kivégzett jakobinusok, Martinovics Ignác és hat társa tetemének a Nemzeti Panteonban való eltemetését. A vértanú-

³²² Intézeti irattár 319/1959. sz.; fogalmazványa tulajdonomban.

³²³ A június 18-án kelt második följegyzés javított példányának és Molnár Erik levelének másolata: intézeti irat 548/1959. sz.

núk tetemei jelenleg a Kerepesi temető új halottasházának egy üres kriptájában vannak egyenként ládákból lerakva. Tekintve, hogy a tetemek többszöri költöztetése, átrakása következtében előfordulhatott, hogy egyes csontok elkeveredtek, azonkívül a csontok nedvesség következtében rongálódhattak is, az intézet fontosnak látná az egyes ládák tartalmának a temetést megelőzően tudományos, antropológiai ellenőrzését és a csontok konzerválását. Ennek a munkának elvégzésére a legilletékesebb Bartucz Lajos professzor, az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanára volna, aki annak idején a tetemek exhumálását és azonosítását is végezte, s aki szívesen vállalkozik az újabb ellenőrzés elvégzésére, ha a Főváros Tanácsa erre felkéri. Amennyiben a tanács javaslatunkat magáévá teszi, kérjük, lépjen közvetlenül érintkezésbe Bartucz professzorral.”³²⁴

Ezt követően Bartucz Lajos felkérése megtörtént, és a professzor hozzálátott az átvizesedett csontok kiszáritásához és konzerválásához.³²⁵

A Magyar Szocialista Munkáspárt politikai bizottságának állásfoglalását azonban hiába vártuk heteken, hónapokon át. Közben Miklós Imre egyre nyugtalanabb hangú levelekkel ostromolta a Történettudományi Intézetet, de főleg engem, akit szemrehányásokkal illetett. Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a kivégzés évfordulóján, 1959. május 20-án a temetésre már nem kerülhet sor, de június 3-án sem, javasolta az intézet igazgatóságának, hogy „augusztus 1-jén lesz a jakobinusok perbe bocsátásának 165. évfordulója, addig még elegendő idő áll rendelkezésre, persze „a szükséges intézkedéseket már e szerény sorok vétele után azonnal meg is kellene tenni”. Megküldte – az intézetnek és nekem egyaránt – az általa elképzelt, „ideiglenes” díszsírhely vázlatát is, amely szabadtéri elrendezésben 12 méter átmérőjű körben helyezte volna el a koporsókat, körülöttük kavicsos ösvény, köztük pázsit, a sírok fejénél piros rózsák, „az örök emlékezés vérszínű, illatos, kegyeletes virága”, a kör középpontjában pedig egy tölgyfa, amely „sok századot túlél, összetartó ereje van, és messzire ellátzó élő műemlék lesz belőle”.³²⁶

Nekem ugyanakkor keserűséggel írt. „Őszintén megírom, hogy aggodalmaimat ismét felkeltette az eddigi kudarcok hasonlósága. Kossuth Lajos Turinban halt meg és 8 napon belül Budapesten (72 vármegyes Magyarországon, sőt Európa részvételével) a Nemzeti Múzeum oszlopcsarnokából el is temették a földbe, és később emelték fölébe a mauzóleumot. Jól is néztek volna ki, ha 10 évig a mauzóleumra várva, valami romsíröltbe vagy levéltárba rakták volna be a Szabadsághős földi maradványait magába foglaló koporsót.”³²⁷

Miklós Imre „sok szeretettel és tisztelettel” tőlem várt intézkedést, én pedig csak Molnár Eriket kérdezhettem, aki viszont semmit sem tudott mondani, és nem akart senkit sem siettetni.

Végre 1960 áprilisában teljesen váratlanul kinevezték az emlékbizottságot. Elnöke Ortutay Gyula akadémikus, egyetemi tanár, az Eötvös Loránd Tudományegye-

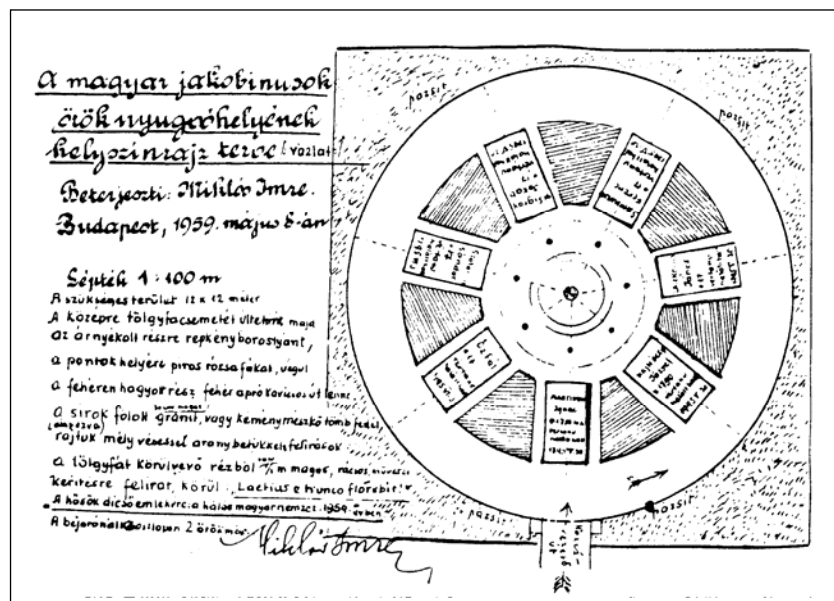
³²⁴ Uo.

³²⁵ A főváros felkérő levelét nem ismerjük, de hogy megtörtént, az nem vitás. A fővárosi népművelési ügyosztály iratainak mutatója szerint a 174 287/1959. sz. irat tartalma: „A magyar jakobinusok földi maradványainak elhelyezése tárgyában.” Az irat azonban nincs a helyén.

³²⁶ Intézeti irattár 555/1989. sz.

³²⁷ Sajátkezűleg írt levelek tulajdonomban.

tem rektora, országgyűlési képviselő, az elnöki tanács tagja és a Hazafias Népfront főtitkára. Tagjai Gyalmos János, a Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottságának elnökhelyettese és Molnár Erik akadémikus, a Történettudományi Intézet igazgatója.

Április 22-én Molnár Erik hivatott, és közölte: megszületett a bizottság döntése: a jakobinus vértanúkat a Kerepesi temető bejáratától nem messze, az egyik út középpontjában helyezik örök nyugalomra. A koporsók a föld alatti kriptába kerülnek, a föld felett fekete márványtábla lesz, felirattal. A temetés, ha nem is lesz zártkörű, de nem teszik közhírré, nem akarják, hogy tömeg gyűljön össze. Arra kér, tegyek javaslatot a sírkő feliratára. Még aznap átadtam javaslatomat. Ezt vésték a márványtáblára.³²⁸

Itt nyugsznak
az 1795. május 20-án és június 3-án vértanúhalált halt
MAGYAR JAKOBINUSOK

Martinovics Ignác
Laczkovics János
Sigray Jakab

Hajnóczy József
Szentmarjay Ferenc
Szolárcsik Sándor

Őz Pál

„Olyan sokáig volt átkozott nevetek,
Megemlíteni sem volt szabad bennetek,
De már annak vége... megadhatjuk a bért,
Áldozhatunk könnyet a kiontott vérért.”

Petőfi

³²⁸ Kézrel írt, dátumozott fogalmazványa tulajdonomban.

Ugyanaznap telefonon megkeresett Érchegyi Józsefné a minisztertanács titkárságáról: Miklós Imre ny. MÁV-főfelügyelő kormánykitüntetést kap a magyar jakobinusok hamvainak felkutatásáért – mondotta –, és az indoklás elkészítéséhez adatokra volna szüksége. Ortutay elvtárs mondotta, hogy forduljon hozzám.³²⁹ Mindez azt tanúsította, hogy végre megmozdultak a dolgok.

Április végének valamelyik délelőttjén otthon dolgoztam, amikor Ortutay Gyula felhívott telefonon. Együtt vannak a bizottság tagjai a Kerepesi temető központi épületének egyik helyiségében, arra kér, menjek oda hozzájuk most azonnal. Értem küldi az autóját. Megérkezve már ott találtam az öreg Bartucz Lajos professzort, és ott volt Szép József, a temető igazgatója, A kivégzett jakobinusok csontjai kis érc-koporsókban egy munkaasztalon sorakoztak. Két overallos munkás azon fáradozott, hogy a koporsókat légmentesen leforrassza.

A bizottság tagjainak jelen kell lennie, amikor a koporsókat leforrasztják – mondotta Ortutay –, hogy ellenőrizzék és igazolják, hogy nem történt semmilyen szabálytalanság, a csontok nem cserélődtek össze. A forrasztó munka azonban tovább tart, mint gondolták, nekik nincs idejük itt ülni, ezért Bartuczot és engem arra kérnek, vegyük át a vigyázást, és maradjunk itt a munka teljes bevégzéséig. Tökéletesen megbíznak bennünk, ezért a jegyzőkönyvet eltávozásuk előtt alá is írják. Ezzel eltávoztak.

Szép József egy darabig ott maradt, hogy velem beszélgessen. 1945-ben ismerkedtünk meg, heteken át egy igazolóbizottságban működtünk. Nem egyszer szinte késhegyig menő harcot vívtam vele azokért a közkatonákért, akik szerinte fasiszták voltak, mert eleget tettek a behívóparancsnak, és ha már bevonultak, nem szöktek meg a hadseregből.

Végül kettesben maradtunk Bartucz professzossal a két szorgosan dolgozó munkás mellett, hogy mint a falusi társadalomban a legközelebbi rokonok, virrasszunk a halottak mellett.

Április 2-án felhívott Szép József: A magyar jakobinus vértanúk koporsóit május 5-én helyezik el a Kerepesi temető kriptájában. (Ez persze még nem az ünnepélyes temetés.) A Fővárosi Tanács nevében kéri, a Történettudományi Intézet küldje el megbízottját erre, hogy a jegyzőkönyvet tanúként ő is aláírja. Kérését írásban jelentetem az intézet igazgatóhelyettesének, Zsigmond Lászlónak. Bizonyosra vettem, hogy a megbízott én leszek. Zsigmond azonban Spira György kollégámat javasolta.³³⁰ Végül mégsem ő, hanem Vörös Antal ment.

Április 20-án délelőtt volt az ünnepélyes temetés a Kerepesi temetőben. Mintegy 70-80 ember volt jelen, sem a kormány tagjai közül, sem a Magyar Szocialista Munkáspárt vezetőségéből nem volt senki sem jelen. Az ünnepélyességet egy 10-15 tagú úttörőcsapat jelentette. Az ünnepi beszédet Gyalmos János, a fővárosi tanács elnökhelyettese mondotta. A temetéssel kapcsolatos sajtótájékoztatót is ő tartotta, a hamvak feltalálásának történetét Bartucz professzor ismertette. Én a temetésen nem voltam jelen, nem hívtak meg. Ma sem tudom, hogy miért nem. Azért-e, mert az újra bevezetett származási kategorizálás szerint osztályidegennek minősültem, és így a

³²⁹ Az Érchegyinének írt levél másolata tulajdonomban.

³³⁰ A följegyzés, rajta Zsigmond László helyettes igazgató kézzel írt utasítása tulajdonomban.

meghívásra méltatlan voltam, vagy azért nem, mert úgy vélték, túlságosan is rokonszenvezem a jakobinus törekvésekkel.

A párt hivatalos lapja, a *Népszabadság* 12 sort szentelt az eseménynek, a *Magyar Nemzet* még ennyit sem. A Történettudományi Intézet folyóirata, a *Történelmi Szemle* nem tartotta megemlítésre érdemesnek a hamvak megtalálását és eltemetését, ahogy a Magyar Történelmi Társaság lapja, a *Századok* sem. Ez utóbbi 1960. május 20-ról szólva arról számolt be, hogy a pécsi történésnapok keretében több előadás hangzott el, többek között „Történetírásunk fejlődése a felszabadulás után” címen.³³¹

Mintegy az egész esemény lezárásaként 1960. június 16-án Miklós Imre az Országház Munkácsy-termében átvette a kormánykitüntetését. Másnap nekem írt levelében örömmel és megnyugvással szólt arról, hogy – annyi huzavona után – a jakobinusok hamvainak ünnepélyes eltemetése megtörtént. Hálás a kormánytól kapott kitüntetésért, amelyet legszívesebben odatenne a kivégzettek koporsójára. Ahogy írta: „Őket illeti. Ők adták életüket érte, nem én.”

(in: Jónás Pál – Peter Pastor – Tóth Pál Péter szerk.: *Háború és társadalom. Király Béla emlékkönyv*, Budapest, Századvég Kiadó, 1992, 79-90. old.)

³³¹ *Népszabadság*, 1960. május 21. („Százhetven év után méltó helyre kerültek a magyar jakobinusok földi maradványai.”); *Magyar Nemzet*, 1960. május 21. („Felavatták a magyar jakobinusok síremlékét a Kerepesi temetőben.”); *Századok*, 1960, 915. old. (Krónika)